بیرەوەرییەکانی سپەهبود ڕەزم ئارا

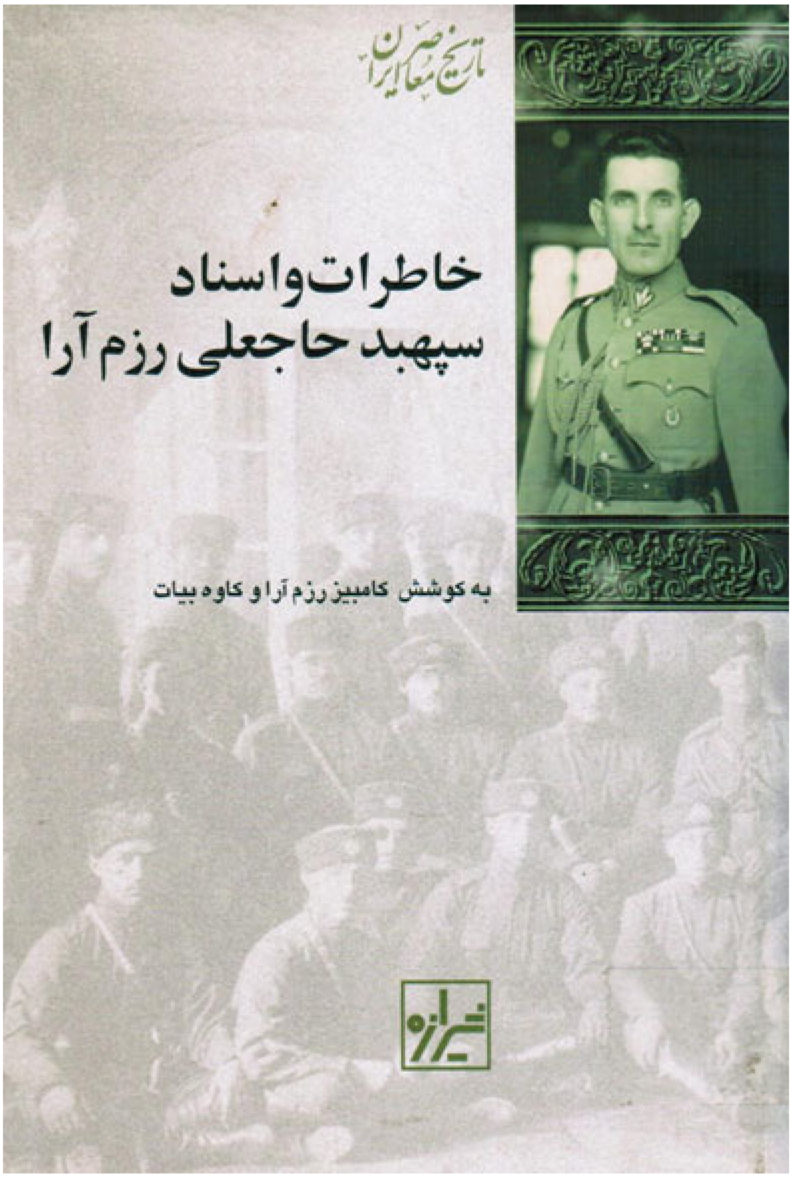

رزم آرا، سپهبد حاجعەلی؛ "خاطرات و اسناد سپیبد حاجعلی رزم آرا"، به کوشش کامبیز رزم آرا و کاوه بیات، انتشارات شیرازه، تهران ۱۳۸۲ [۲۰۰۳]، ۵۷۳ صفحه، فارسی؛ ISBN: 964-7768-16-7

لەو ئەفسەرە ئێرانییانەی وا ڕاستەوخۆ لە پەیوەندی کۆماری کوردستاندا بوون یەکیان "سەرلەشکر ڕەزم ئارا"یە کە دواتر پلەی سوپاییەکەی هەڵکشا و کرایە سپەهبود- بەرزترین پلەی سوپاهی تا ئەودەم.

پێش هەموو شت با ئەوە ڕوون بێتەوە کە لە مێژووی سوپایی سەردەمی پەهلەوییەکانی ئێراندا بە ناوی "ڕەزم ئارا"وە باوکێک و سێ برای بە ئەسڵ شیرازی هەن، کە هەرچواریان ئەفسەری ئەرتەش بوون: محەممەد ڕەزم ئارا لە سەردەمی ناسرەددین شای قاجاردا (۱۸۹۶-۱۸٤۸) ژیاوە. سێ کوڕی محەممەدیش بریتین لە حوسەینعەلی و حەسەن کە هەردوکیان سەرهەنگ (کۆلۆنێل) بوون و "عەلی"

یان "حاجی عەلی"- کە نووسەری ئەم بیرەوەرییانە بێت، کە لە سەردەمی ڕەزاشا (١٩٤١ – ١٩٢١) و محەممەدڕەزاشای پەهلەویدا (١٩٧٩ – ١٩٤١) گەیشتە بەرزترین پلەی سوپایی ئێران (سپەهبودی) و بوو بە سەرەک وەزیرانی وڵاتەکەش، لە کۆتاییدا گرووپی "فیدائیانی ئیسلام" کوشتیان. هەر ئەم حاجی عەلییە "فرهنگ جغرافیائی ایران" ی لە ٢٠ بەرگدا نووسیوە کە بۆتە سەرچاوەیەکی گرنگ بۆ لێکۆڵینەوە لە جوغرافیای ئێران. کەوابوو، بابەتی ئەم وتارە، "حاجی عەلی ڕەزم ئارا" یە.

ڕەزم ئارا لە قوتابخانەی ئالیانسی فەڕەنسسیەکان و "مدرسه نظام مشیرالدوله" لە تاران دەرسی خوێندووە ئینجا چۆتە خزمەتی سوپا و قەزاقخانەوە ، ماوەی سێ ساڵیش نێرراوەتە فەڕەنسە دەرسی سوپایی بخوێنێت. پاشان گەڕاوەتەوە ئێران و لە ساڵی ١٣٠١ [١٩٢٢] دا وەک ئەفسەرێک لەگەڵ "فەوجی پەهلەوی" دا، نێرراوەتە شەڕی سمکۆ لە دەوروبەری سەڵماس. لەم بارەیەوە ڕەزم ئارا دەڵێ لە یەکەم ڕووبەڕووبوونەوەمان لەگەڵ کورداندا "بە شێوەیەکی سیحراوی" ڕزگاریمان بوو. بەڵام لە شەڕی ڕۆژێک دواتردا کوردەکانمان شکاند و "لە هەموو لایەک مرۆڤ و ئەسپ بوو دەکەوتن و عەشایر بوون کە دەبوونە خۆراکی مەرگ..... جەنازەیەکی زۆر لە مەیداندا کەوتبوون." (ل. ٩-٣٧)

ڕەزم ئارا، ماوەیەک ڕەئیسی ستادی ئەڕتەش بوو، پاشان 'حەسەن ئەرفەع' کرایە سەرۆکی ستادی ئەرتەش کە ڕەزم ئارای خانە نشین کرد. ئەرفەع بە تەواوەتی لایەنگری سیاسەتی ئینگلیز بوو و رەزم ئارا گومانی لایەنگریی سۆڤیەت و بەگشتی بیری چەپی لێدەکرا بە شێوەیەک کە محەممەد ڕەزا شا بە "عامل ڕوس" ی دەزانی (١٧٦).

هەرچۆنێک بێت، ڕەزم ئارا گەلێک هەڵسووڕاو و لێزان بوو و سەرەڕای دژایەتی شا و نەیارەکانی دیکەی، کاتێ قەوامولسەلتەنە بوو بە سەرەک وەزیرانی ئێران، هێنایەوە سەر ئیش و کار و ڕاست نارديە کوردستان. ئەوە سەردەمێکە کۆماری کوردستان دامەزراوە و ڕەزم ئارا چۆتە چاوپێکەوتنی پێشەوا قازی محەممەد (ل. ١٨٠).

کتێبی بیرەوەرییەکانی ڕەزم ئارا لە لایەن کامبیزی کوڕی خۆی و کاوە بەیات- لێکۆڵەر و مێژوونووسی ئێرانییەوە ئامادە کراوە و هەندێک بەشی هەر ئەوان خۆیان نووسیویانە. ئەوان [و لە ڕاستیدا کاوەی بەیات] لە لاپەڕە ١٨٣ دا دەنووسن: "دەوری ڕەزم ئارا لە گرتنەوەی ئازەربایجاندا گرنگ بوو. ناوبراو نەخشە وپلانی بەگژدا چوونی حکوومەتی ئازەربایجان و کوردستانی کێشا و هێزەکانی سوپای ئێرانی لە سێ قۆڵەوە نارده سەر دوو حکوومەتەکە: قۆڵی ناوەڕاست مياندواو بوو بە فەرماندەیی 'سەرلەشکر هومایوونی' و دوو قۆڵەکەی دیکەش تەورێز و ئاستارا. هێزەکانی هومایوونی بەرەو مەهاباد چوون و هێزی دەوڵەت لە سەردەشت و بۆکان نیشتەجێ کران." (١٨٤)

ڕەزم ئارا بە هۆی ئەو ڕاستییەوە کە ماوەیەک لە فەرەنسە دەرسی خوێندبوو و لەگەڵ شێوەی ژیان و شێوازی حکوومەتی ڕۆژئاواییەکان ناسیاویی هەبوو، هەروەها ئەگەر ئەو چاووڕاوە ڕاست بێت کە دەگوترا لەگەڵ حزبی توودەی ئێران و یەکیەتی سۆڤیەتیدا پەیوەندی هەیە، لەچاو ئەفسەرانی وەک ئەمیر ئەحمەدی و شابەختی و ئەمیر تەهماسبی، کە جگە لە نۆکەرایەتی شا هیچیان نەدەزانی، هەندێک جیاواز بوو و هەڵسەنگاندن و هەڵوێستی سەربەخۆتری هەبوو. سەرەڕای ئەوانەش ئێرانیچییەکی تەواو بوو و لەپێناو سەقامگیریی ئەرتەشی هەڵوەشاوەی ئێران دوای شەڕی دووهەمی جیهانی هەوڵی زۆری دا، تەنانەت بۆ سەرکەوتنی ئامانجەکانی هیچ سێ و دووی نەدەکرد لەوەی سیستەمی عەشیرەیی کە ڕەزاشا خەریکی لەناوبردنی بوو، بژیێنێتەوە. ئەو لەگەڵ ئەوەدابوو کە دەوڵەت هەڵوێستێکی هێمنانەتری

لەبەرانبەر [سەرۆک]عەشایردا هەبێت و ئەگەر پێویست بێت، عەشایر چەکداریش بکات!(١٩٣) یەک لەو کارانەی کە لەم بوارەدا کردی بانگهێشتنی ٢٠٠ سەرەک عەشیرەت بۆ تاران بوو لە کۆتاییەکانی مانگی شەهریوەری ١٣٢٧ دا (١٩٤).

ڕەزم ئارا لە ماوەی دەسەڵاتداریەتی خۆی لە لوڕستان و کرماشان ملک وماڵێکی زۆری پێکەوە نا و لەو کارەدا وەها زیادەڕۆیی کرد کە بە بەرتیل وەرگرتن و چەوساندنەوەی خەڵک (دوشیدن مردم) تومەتبار کرا و برایە دادگا، هەربۆیەش لە بەشێک لە کتێبەکەدا لیستەی ملک و ماڵی خۆی نووسیوە کە دیارە بۆ ئەوەی دیزە بەدەرخۆنە بکات و بڵێ هەر ئەوەندەم ملک و ماڵ هەیە نەک زیاتر (١١٩ تا ١٢٢). بەرتیل وەگرتن و چەوساندنەوە بە تایبەت لە سەردەمی ڕەزاشا دا بێدادی دەکرد و کەسیش نەیدەوێرا لە ئەفسەر و کاربەدەستی بەرتیل خۆر شکات بکات لەبەر ئەوەی سەرۆک و فەرماندەی ئەویش لە خۆی خراپتر خەڵکی دەچەوساندەوە و پشتی ژێردەستەکەی خۆی بەرنەدەدا. ڕەزم ئارا دەڵێ لە لوڕستان بووم کە تاقمێک لە لایەن دەربارەوە هاتن بۆ چاوپێکەوتنی بارودۆخی ئاسایشی ناوچەکە و کاروباری نیزامیی ئێمە، سەرۆکی هەیئەتەکە هەر لە یەکەم ڕۆژ و پێش هەمووشتێکدا داوای بەرتیلی لێکردم! (٩٢).

سەرنجڕاکێشتر لەوە، کێشە و دووبەرەکی و دژایەتی و "باندبازی" یە لەنێوان ئەفسەرانی سوپای ئێران و بەرپرسانی سیاسی وڵاتەکەدا. هەرئەفسەر و فەرماندەیەک لە پەیوەندی سیاسەتمەدارێکدایە و ئەگەر خۆی ڕاستەوخۆ سەر بە دەوڵەتێکی بێگانە نەبێت وا هەیە ئەو سیاسەتمەدارەی وا ئاگای لێیەتی دارەدەستی وڵاتێکی ئوروپایی بێت. هەرئەوەندەش کە باڵێک و لایەنێک دەگاتە سەرەک وەزیری یان وەزارەت و فەرماندەیی ئەرتەش، ئیتر هاوبیر و هاوسەنگەرەکانی خۆی هەڵدەکێشێت و ئەوانی دیکە وەلا دەنێت. بەشێوەیەک کە کەس لە داهاتووی خۆی دڵنیا نییە و بۆ مانەوە و لەناونەچوون و ئەوەی بای سیاسەت نەیبات و تەفروتووناى نەکات دەبێ سێبەری کەسێکی پایەبەرزی دەوڵەتیی بە سەرەوە بێت!

کتێبەکە، بەگوێرەی عینوانەکەی، دەبێ لە دووبەشی "بیرەوەری و بەڵگەنامەکانی ڕەزم ئارا" پێک هاتبێت، لە کاتێکدا کە دەبوایە عینوانی "بیرەوەری، سەفەرنامە و بەڵگەنامەکانی ڕەزم ئارا"ی پێ بدرایەت لەبەر ئەوەی لە سەرجەمی ٥٧٤ لاپەڕەی کتێبەکە، تەنیا ١٧٤ لاپەڕەی بیرەوەری ئەون و لە لاپەڕە ١٩٩ بەدواوە تا ٣٨٢ سەفەرنامەی سەفەری ساڵانی ١٣٠٢ تا ١٣٠٤ یەتی بۆ فەڕەنسە. فەسڵی پێنجەمی کتێبەکە ١٤ لاپەڕەیە و کاوەی بەیات نووسیویەتی، ١٩٠ لاپەڕەی کۆتایی کتێبەکەش بەڵگەنامەکانن کە پێک هاتووە لە:-

- کۆپی هەندێک فەرمان وەک فەرمانی سەرەک وەزیری ڕەزم ئارا لە لایەن شاوە؛

- ٧ نامەی ئەشرەفی پەهلەوی خوشکی شا بۆ ڕەزم ئارا، کە لە خوێندنەوەیاندا هەست بە کەین و بەین و ئەوینداریییەک لە نێوانیاندا دەکرێت. دیارە ئەشرەف لەو کارە خێرانەی زۆر کردووە و زانیویەتی لەگەڵ کێ بیکات! ڕەزم ئاراش هەر لە سەردەمی لاویەتییەوە تا ئەودەمەی کە بوو بە سەرەک وەزیر هەرگیز دۆخینەکەی نەبەستەوەوە و لە سەرەتای کتێبەکەدا بە شێوەیەک باسی عەییاشی و ڕابواردنی خۆی لەگەڵ ژنان دەکات کە کوڕەکەی و کاوەی بەیات بەشێکیان قرتاندووە و لە دوو شوێندا (لاپەڕە ٢٣ و ٢٥) نووسیویانە "بەشێک لەو ڕوونکردنەوانە قرت کران"؛

- قانوونی ئەساسی ئێران؛

- وەسیەتنامە؛ و

- چەند وێنە، کە بەشێکیان لە لوڕستان و کرماشان و یەکیان بە جلی کوردییەوە لە سنە کێشراون.

بابەتی سەبارەت بە بۆکان و ناوچەی موکریان و کەسایەتییەکانی لە کتێبەکەدا زۆر نییە و هەر ئەوانەن وا لە سەرەوە ئاماژەیان پێکرا.

من لە بەشی ٧١ ی ئەم زنجیرە وتارەشدا باسێکی کورتم لە سەر ئەو کتێبە نووسیوە. بەڵام لەم ماوەیەدا وەها چوومەتە ناو خوێندنەوەی بیرەوەریی ئەفسەرانی ئەرتەشی شاوە، کە جارێکی دیکەش کتێبەکەم خوێندەوە! لە بەشەکانی دواییدا سەردانی چەند کتێبی دیکەی لەم چەشنە دەکەم.